

Ljiljana Šop

SINTRA, VRT VEČNOG ROMANTIZMA

Sve su reči nemoćne pred lepotom Sintre i niko nije originalan, a ponajmanje ja, ako je usled relativnosti i subjektivnosti ukusa proglasi najlepšim kutkom Evrope, možda i sveta. Kad sam je ugledala prvi put, u avgustovsko predvečerje, zalazilo je sunce, a nad zidinama mavarske tvrđave iz VIII veka, koje dominiraju nad gradom kao prvi ili barem najstariji koliko-toliko sačuvani znak da su ljudi prepoznali čudesnost ove tačke na planeti, istovremeno je sijao uštap. Naravno da tad nisam znala da je Klaudije Ptolomej nazvao ovo mesto Planinom meseca, ali prizor se savršeno podudarao sa svojim drevnim imenom i zaustavljao je dah, koliko god ovaj izraz bio oveštao. Ali ko ga u nekim trenucima, osobito na putovanjima, ne oseti nije imao rašta putovati.

Dug je spisak umetnika, vladara, bogatih moćnika omađijanih Sintrom. Lord Džordž Gordon Bajron na početku svojih mediteranskih lutanja otkrio je Sintru i boravio u njoj u dva navrata, napisavši ovde prvo pevanje *Čajlda Harolda*. I danas postoji minijaturna kafanica sa samo jednim stočićem napolju, omiljenim Bajronovim mestom. Rihard Štraus, Hans Kristijan Andersen, Vilijam Tomas Bekford, portugalski pisci od Kamoiša do Saramaga, konačno i naš Ivo Andrić, da spomenem samo neke, podlegli su čarima Sintre, njenim dvorcima i vrtovima u kojima buja sve zelenilo ovoga sveta, kažu više od dve hiljade vrsta drveća i rastinja sa svih kontinenata. I danas mislim da je Andrićeve priča „Bajron u Sintri“ jedna od najlepših u svetskoj književnosti, a neku vrstu „znaka“ vidim i u tome što je objavljena u godini Pesoine smrti (1935). Slučajno sam nedavno saznala da o tom lirskom biseru isto misli i meni važan stvaralac i drag čovek Ivan Lovrenović.

Nije nimalo čudno što su Sintru ponovo otkrili i na svetski glas izneli romantičari. Njen bajkoviti položaj i izgled, mešavina stilova koja kras i oneobičava njene dvorce, veličanstveni parkovi koji skrivaju njihovu monumentalnost, njena burna i slojevita istorija, bili su idealan dekor upravo za romantičare i „svetski bol“, jednu od ključnih zajedničkih tačaka njihove poetike. Da lepota ume da zaboli jasno je i savremenom čoveku, barem u trenucima sasvim lične osetljivosti. Događa mi se da plačem zbog lepote, ali i da ljudi oko mene pomisle kako me nešto boli. Uostalom, svet ne bi bio mesto kakvo jeste kada bi nas sve pogađala lepota, a raspao bi se ako bi pojam lepote za sve bio isti.

* * *

Da mi pokvari radost posete jednom od najatraktivnijih kraljevskih dvoraca u Sintri pokušala je jedna osa. Na samom ulasku ubod u palac, pošto sam alergična, doveo je u pitanje udaljavanje od centra grada u slučaju da mi zatreba lekarska pomoć. Dok sedim iščekujući reakciju, a ruka neprirodno brzo otiče i boli kao da me je žacnulo nešto mnogo

opasnije od sirote osice, razmišljam kako samouverenoj ljudskoj vrsti, naoko nezaustavljivoj i u osvajanju, a kamoli obilasku sveta, malo treba da oseti svoju bespomoćnost i krhkost. U sve priče o neustrašivim osvajačima, istraživačima, misionarima, putnicima, zapravo smo ugrađivali potrebu da uvek iznova savladamo strah, a nije isključeno ni da je upravo strah mnoge od njih motivisao da čine ono što su činili, strah od divljine, daljine, nepoznatog, novog, drugačijeg, nerazumljivog. U čitavoj smo istoriji mnogo više učinili, i dobroga i zloga, savlađujući strah, nego ispoljavajući hrabrost. Roman *Keltov san* Marija Vargasa Ljose, i ne samo on, u celini je satkan od ovakvih razmišljanja.

Alergijska reakcija srećom izostaje, pa krećem, s kćerkom, kroz park, popriličnom uzbrdicom, u pravcu dvorca. Prohladno je i vetrovito, a dvorac u visinama obavijen je maglom. Guste magle na brdu iznad Sintre, i prohladne noći čak i u avgustu nisu neobične, naprotiv, zbog blizine okeana redovna su pojava. Sintra je i postala omiljeni letnjikovac zbog svoje mikroklimе. Čudesni dvorac u magli, koju vetar kovitla tako da čas skriva čas otkriva visoke tornjeve, kupole, kule, mostove deluje nestvarno, vanvremeno. Negde sam pročitala, pripremajući se za posetu dvorcu Penja, za koji Andrić kaže da „po svom položaju prevazilazi lepotu svega što se može izmisliti i ispričati“, kako je izvesni Al-Bahri, u XI veku, zabeležio da je ovo „mesto večno obavijeno neprolaznom maglom“, a sada pomišljam kako ta „neprolazna magla“ nije stilska figura, i kako toj magli ništa ne znači deset vekova, niti deset puta po deset vekova, ali kako je ipak važno što je taj Al-Bahri zabeležio tu maglu. Ili se samo tešim da je važno, jer već znam da ću je i ja zabeležiti, pa... Za trenutak osetih vrtoglavicu kojoj svakako nije uzrok otekla ruka, ali da je Al-Bahri u svoje doba zabeležio i neku osu verovatno bih se danas zabrinula za svoj razum.

Park oko Penje prostire se na dvesta hektara. Stene, šuma (kedar, araukarije, tuje...), paviljoni, fontane, kaskade, jezerca, lavirint, puteljci koji mame. Na vrhu jedne stene spomenik Ratniku, u metalnom ruhu srednjovekovnog viteza s kopljem i štitom, na kojem je uklesano: „O, slano more, koliko je u tvojim vodama portugalskih suza!“ Na najvišoj koti parka (540 metara) stoji monumentalni krst, na mestu gde je 1522. godine stajao stari koji je srušen usled udara groma. Mogu da zamislim onovremeni ljudski strah pred tim *znakom* da čak ni krst nije odbrana od božjeg gneva! Obnova krsta verovatno je bio pokajnički čin. Kažu da se s ovog mesta, kad nema magle, vidi okean na zapadu, ušće Težoа na jugu, Lisabon na istoku, Sintra pod nogama. Jedan od onih vidikovaca koje posle sanjate ne razlikujući san od jave.

Magla se ipak povukla kad smo dospеле na centralnu terasu dvorca, a na licima posetilaca se vidi da to doživljavaju kao poklon prirode, kao neku vrstu dobrodošlice svakom ko se bez obzira na ćudljivo vreme domogao vrha u nadi da će sinuti sunce i otkriti sve čari panorame. Čini se da ne postoji stil u istoriji arhitekture a da nije našao svoj kutak u ovom zdanju, što se uprkos teorijskom omalovažavanju eklektizma na ovom primeru pokazuje kao uspešan i delotvoran sklad. Osnovni utisak je da ste u egzotičnom srednjovekovnom zamku, a elementi gotike, mudehara, renesanse, vizantijskog, manuelinskog, istočnjačkih stilova (Egipat, Indija, Japan) čine da se savremeni posetilac oseća kao da istovremeno surfuje kroz različite epohe i kulture, te da boravi u virtuelnom, a ne u stvarnom svetu. Dvorac

je podignut na mestu razrušenog jeronimitskog samostana, sagrađenog 1504. godine, čiji su ostaci (kula sa satom, trpezarija i kapela) vešto uklopljeni u svetovno zdanje. Mesto za samostan odabrano je jer se tu po predanju pojavila Sveta Deva, ali i jer su s njega prvi put ugledali flotu Vaska de Game na povratku iz Indije.

Na centralnu terasu ulazi se kroz usku kapiju nad kojom dominira nezaboravna skulptura Tritona, morskog čudovišta zastrašujućeg pogleda i snage, koji na ramenima drži teret kitnjastog balkona kao da na svojim plećima drži ceo svet i svu težinu njegove istorije. Trenutak ličnog kontakta s neizbežnim Tritonovim pogledom, koji kao da saopštava da samo od njegove snage i volje zavisi hoćete li proći ili će se svet survati na vas, liči na inicijacijski ritual. Prolazak izaziva neku vrstu olakšanja, gotovo zahvalnosti što je taj titan preuzeo na sebe i teret svakog pojedinca, omogućivši mu da se dokopa prostranstva i slobode, vazduha i imponantnog vidika. Neobičnost Penje, između ostalog, jeste i u činjenici da je gradnja ovog romantičnog dvorca (1840–1885) započeta dvadesetak godina pre gradnje ovog tipa zankova (1860) po centralnoj Evropi, dakle da su jedan portugalski kralj i jedan pruski arhitekta (baron Ludvig fon Ešvege, koji je sebe ovekovečio i u skulpturi Vojnika) bili u pionirskoj prilici da izmaštaju potencijalni uzor kasnijim romantičarskim neimarima. Svaki balkon, svaki prozor, vrata, svaki detalj unutrašnje dekoracije priča je za sebe: floralni i geometrijski motivi, životinjsko carstvo, brojni masonski simboli, ukrašeni zidovi i tavaniće, raskošne tkanine, originalni nameštaj, posuđe, porculan, kristal, kandelabri, svećnjaci, slike... Iz sobe u sobu, kao u svim kraljevskim dvorcima širom sveta: trpezarija, muzičke, radne, gostinske, spavaće sobe, saloni (arapski, indijski, japanski). Pored specifičnosti (uglavnom zahvaljujući mavarskoj i manuelinskoj umetnosti), nižu se očekivani prostori kakvih ću se još nagledati po portugalskim dvorcima, i kakvih sam se u životu nagledala u Francuskoj, Italiji, Češkoj, Austriji, Poljskoj, Rusiji, Kini, Tajlandu...

Unutrašnjost dvoraca podrazumeva nužna, katkad i zamorna ponavljanja, ali uvek se nađe nezaboravnih sitnica načinjenih s neverovatnim osećajem za lepotu, zbog kojih mi ovi obilasci nikada neće dosaditi. Skromni i obični smrtnici pomisle na ovakvim mestima kako nije teško postati megaloman u širenju prostora i bogatstva gotovo svakome kome se za to ukaže prilika, ali na kraju, barem se meni čini pa zaključujem da je katkad moralo da sine i u glavi njihovih vlasnika, prevlada i odbojnost prema veličini i količini, neugodnost osećaja vlastite sićušnosti, fobija od prostora. U tolikim sobama, bibliotekama, trpezarijama i najdugotrajnije vlasnike verovatno počinje mučiti pitanje vremena, jer samo u pešačenjima po posedu prolazi pola života. Verovatno su se ipak odlučivali za omiljene kutke, dok je sve ostalo služilo potvrđivanju moći i bogatstva, dakle fasciniranju drugih.

Penja je ipak neponovljiva i jedinstvena po svojoj spoljašnjoj arhitekturi i čarobnom vrtu, mada će vrt dvorca Kinta da Regaleira u mom poimanju savršenstva vrtno umetnosti zauzeti prvo mesto i u nekim aspektima potamniti slavu Versaja, Petergofa, Carskog sela.

Kinta da regaleira

Dok je Penja spolja sva u žutim i crvenim tonovima, dvorac Regaleira na prvi pogled osvaja svojom devičanskom belinom, skladnim razmerama i svedenošću veličine na „skrom-

nu“ meru, kompaktnošću površina razbijenih čipkastim kamenim rezbarijama, skrovitim terasama nevidljivim sa čelne strane. U osnovi, on priziva renesansnu epohu, pridodajući joj dekorativne elemente gotike i manuelinskog stila koji je zapravo jedina prava i autentična portugalska priča. Svi detalji manuelinske izvedbe jesu velika i u vremenu važna priča u kamenu: o moru, dalekim plovidbama i čudima viđenim na putovanjima. Preplet brodskih konopaca, sidra, jedra, katarke, cvetni motivi, morska čudovišta, okamenjeni svet simbola koji svedoče o osvajanju sveta i povratnom uticaju dalekih kultura i mitova na svest osvajača. Pohodi u svet jesu donosili zlato, srebro, začine, tkanine, ali i nova saznanja i iskustva koja su menjala svest, pogled na život, potrebe, navike, želje, snove. Menjala su čak i strahove.

Regaleira je zamak koji kao da svedoči o nepredvidljivim putevima tih procesa, muzej egzotičnih i skrovitih interesovanja njegovih istorijskih vlasnika, fanatično zainteresovanih za alhemiju, okultizam, ezoteriju, masonstvo. Sve vrvi od vidljivih i zapretanih framasonskih i templarskih simbola. Zamak kao da je podeljen na sjajni i raskošni javni deo, koji poseduje u umanjenom obliku sve što imaju vladarski dvorci i, s druge strane, jedan ušuškani deo namenjen aktivnostima upućenih članova i sklonjen od reprezentativne, raskošne i lagodne svakodnevice. Ta se podela oseća i danas, kad je dvorac i tehnološki besprekorno pretvoren u muzej, sa svim podacima koji u vremenskoj vertikali svedoče o gradnji i dogradnjama, slojevima, idejama i namerama pretvaranim u stvarnost.

Najčudesniji je ipak vrt ovog dvorca koji nadilazi njegovo tajanstvo, jer u spoljnjem prostoru rasprostire i intenzivira priču o maštovitom i skrivenom, iznenadnom i neočekivanom svetu. Da li je vrt sagrađen da posetioca dvorca udalji od tamošnjih, u svom vremenu problematičnih i opasnih aktivnosti, pripadanja, opredeljivanja, interesovanja, zavera, ili je baš on bio ključno mesto za donošenje odluka, tajne sastanke, presudne urote, peripatetička nadmetanja, prizivanje inspiracije, ili je jedan od vlasnika naprosto voleo egzotične vrtove i imao uslova da se na svetskom nivou takmiči u ovoj disciplini, sad je svejedno. Tek, ovaj vrt pun voda i pećina, boja i mirisa rastinja iz celog sveta, kamena vajanog prirodom i ljudskom rukom, jeste jedan od onih bogomdanih za mog književnog prijatelja Dževada Karahasana i njegovu sjajnu *Knjigu vrtova*.

Teško je izabrati najlepše mesto u ovoj svetkovini vrtne umetnosti. Da li je to čistina idealna za pozorišnu scenu pod vedrim nebom, na kojoj dominira gigantsko drvo/installacija, sa čijih grana vise otvorene knjige, ili je to jezerce obraslo lokvanjima, koje se može preći skakutanjem s kamena na kamen da bi se ušlo u špilju, ili neki od kružnih vidikovaca, remek-delo minuciozne rezbarije u kamenu? Na mene je ipak, u pokušaju da za sebe stvorim nekakvu hijerarhiju vrednosti u ponuđenom obilju rajskih lepota, pokušaju koji je pre profesionalna deformacija vrednovanja i preispitivanje ukusa, najjači utisak ostavilo čudesno zdanje nekakve „naopake kule“ koja dokazuje da su *gore* i *dole* relativni pojmovi, nastali iz ugla gledanja i mesta s kojeg nešto posmatramo. Ovo devetospratno zdanje sa zavojitim stepeništem kao da sugerise da penjanje i silaženje mogu da budu i bivaju jedno te isto, da nebo može biti dole, a zemlja gore ako nas ne zavede ili uspešno zavede „pusto znanje“ i opasna navika. Prevodeći s raznih jezika kako je sve nazivano ovo delo majstorske arhitekture i imaginacije, došla sam do imena „bunar inicijative“ ili „bunar poduhvata“, kao

do meni najbližih značenja onoga što vidim, ali i onoga što osećam dok polako savladavam stepenike mimoilazeći se s očigledno jednako fasciniranim posetiocima.

Ne sećam se da li sam se penjala ili silazila, jer kad jednom uđete u taj začarani prostor, taj istinski tamni, ali i prosvetljeni vilajet, može vam se dogoditi i jedna i druga varijanta, u zavisnosti kad se u šetnji vrtom odlučite na poduhvat, kad preuzmete inicijativu. U susretu s ovom građevinom ideje, teze, poduke i poruke, kojih deklarativno nema, ali su se u meni odnekud stvorili, zbog čega ovo mesto, u stanju verbalne nemoći, zovem *građevinom*, jer zapravo ne znam kako da ga nazovem, pošto sam sve sigurnija da nije *samo građevina*, u magnovenju sam shvatila da mi ovaj bunar poručuje: postoje oni kojima su i gore i dole nebo, i oni kojima je i gore i dole zemlja. I još kaže: ne opredeljujem te, nije to svrha mog postojanja, niti sam ja zato tu, niti si ti zato ovde. Ni u podzemnom „gradu“ u Kapadokiji nisam bila tako zbunjena smislom neobičnog građevinskog poduhvata ljudi, ali tamo je ipak bilo u pitanju bekstvo od opasnosti, nadmudrivanje neprijatelja, nagon za samoodržanjem, a ovde ne vidim nikakvu praktičnu primenu, ovaj bunar nije riznica vode, nije sagrađen za skrivanje nego, barem mi se čini, za pokazivanje i dokazivanje nečega.

U šetnji vrtom, zabavljeni njegovim atrakcijama, ne primećujete ogromnu razliku između njegove najniže i najviše tačke. A onda izađete iz zaumne devetospratnice bez sigurnosti šta joj je temelj a šta krov, i shvatite da i ispod i iznad nje vrt poseduje još dubine i visine, te da su sve vaše mere nepouzdanе, a realnost njegovih dimenzija nebitna. Dimenzije vrta dvorca Regaleira podležu isključivo duhovnim i estetskim merama.

Kraljevski dvorac

Današnji glavni trg u Sintri prostire se ispred Nacionalnog dvorca, kraljevske letnje rezidencije iz XV veka. Kako to obično biva, istorija mu je mnogo duža, ali je njegov sadašnji izgled, spolja i iznutra, rezultat obimnih restauracija, dogradnji i „modernizacije“ kakvu je u pomenutom veku poduzeo i okončao vladar Žuao I. Sagrađen je na mestu starog dvorca muslimanskog gubernatora iz VIII veka, a 1147. osvojio ga je Alfonso Enrikeš i počeo prilagođavati novom vremenu, stilovima i ukusu, da bi ga od 1281. dograđivao i novi monarh...

Čudan je taj fenomen izdvajanja iz turističke vreve, kupovine, ispijanja kapućina u obližnjem kafiću, taj mali korak koji načinite napuštajući sunčan dan i svoj svet da biste zaronili u svet star šest vekova, i u nečiju intimnu svakodnevicu isto toliko staru. Dok sedite napolju i posmatrate čudne „tornjeve“ ne znajući šta oni zapravo jesu, finu izradu prozora u manuelinskom stilu, krovove i bele fasade, primećujući po visini i oblicima i detaljima zapravo nekakav triptih, trodelni ansambl zdanja spojenih u neobičnu ali skladnu celinu, pitate se šta „kriju“ ti moćni zidovi i zamišljate unutrašnjost na osnovu iskustva već viđenih dvoraca, druge. Iskustveno, znate da je manja razlika između, na primer, Versaja i Petergofa, od one koju ćete uočiti u dvorcu pred sobom, jer Portugal ima svoju priču, kao što i čitavo Iberijsko poluostrvo ima svoju u odnosu na „ostatak Evrope“, one na koju se ugledao Petar I praveći od Sankt Peterburga i okoline „svoju rusku Evropu“.

I zaista, zakoračujem u prostor koji naglašava specifičnosti jednog drugačijeg ukusa, mentaliteta, veština, zanata, drugačije istorije i tradicije, prostor koji sugerise da podneblje

i istorija i te kako definišu pogled na svet. Zapamtiću ovaj dvorac po dominaciji kuhinje, ne samo prostornoj, mestu na kojem sam konačno shvatila šta znače oni neobični „tornjevi“ spolja. Nisu oni nikakva ekscentričnost spoljašnje arhitekture, već grandiozni dimnjaci koji privode svojoj funkciji ovaj ogromni prostor u kome se brinulo o blagoutrobiju i istančanim nescima i hedonističkom užitku u kulinarskim đakonijama, kraljevske porodice i njenih gostiju. Riba smrdi dok se sprema, ali zato divno miriše na trpezi, pomišljam s osmehom dok razgledam džinovske kotlove, varjače, noževe, pladnjeve, ognjišta i konačno dižem pogled ka tavanici (ka nebu?) i razumevam ulogu najvećih dimnjaka koje sam u životu videla. Lako je zamisliti kraljevska veličanstva u postelji, biblioteci, za stolom dok pišu pisma i donose istorijske odluke, ali ovde je prilika da prvi put zamislimo kuhinjsku vrevu, paru, vrućinu, mirise, dovikivanje, užurbanost, nervozu i ambicije onih koji bi da se kroz stomak moćnika dokažu ili naprosto opstanu. Nikada se u životu nisam duže zadržala u jednoj kuhinji, čak ni u sopstvenoj koju sam zainaćeno opremala lepim i korisnim stvarima podsmevajući se samoj sebi negde o svom pedesetom rođendanu. Neka bude barem lepa, govorila sam retkim prijateljima kamčeći dobronamerno razumevanje, i znajući da u njoj neću provoditi vreme, čak ni da konačno uspem u nedostižnom mi projektu – „jaje na oko“.

(Muzeologija je, dabome, nauka. Savremena i ozbiljna, taman toliko koliko smo mi ozbiljni, neopterećeni tabuima, jednostavni i iskreni, normalni takoreći, u svom viđenju i razumevanju prošlosti. Izgleda da ipak morate doći u Portugal da biste u dvorcima pretvorenim u muzeje videli „intimnu istoriju čovečanstva“, zajedno s detaljem kako su praznili svoje telo naši slavni preci. I kako su болоvali, umirali, kako su ih pokušavali lečiti, koliko je njihova smrt bila blizu njihovog života. I koliko su, kao verujući ljudi, ma koliko moćni, dozvoljavali da se pod njihovim krovom smrt događa paralelno sa životom. Ali, o tom potom, to je već priča i o dvorcu u Mafri.)

Dakle, penjem se s nivoa gde vidim kako su nahranjeni, na nivo gde mogu da zamišljam kako misle, planiraju osvajanja kao dokaz moći, vole i mrze, druže se, političe, čitaju i muziciraju, doživljavaju sebe i druge, vlasnici Portugala i njegove onovremene dominacije u onovremenim svetskim razmerama. Posmatram i dodirujem prelepe zidove dvorana, keramičke vrhunce majstorstva načinjenog u Valensiji i Sevilji, geometrijske motive i „slike iz života“ sačinjene od pločica, tzv. azuleža, savršenstvo tavanica koje „pripovedaju“, predmeta koji čute ako ne upotrebim maštu. Vrtoglava promena stilova, materijala, boja, istočnjaštva i zapadnjaštva, ukus koji može da se prizna i odbaci, stvori i promeni, dokaže i zaboravi. Dovoljno je vremena prošlo da se i hir pročita kao znak, i trenutna volja kao bitan umetnički pravac, i eksperiment kao živi dokaz poimanja lepog.

Kapela u ovom dvorcu se pamti i kad se od koncentracije utisaka na dugom putovanju uspavaju čula i premori moždani centar za primanje i pamćenje novih informacija. Njeni zidovi pokriveni keramičkim pločicama vrhunskog kvaliteta, u zemlji koja je i inače tu vrstu umetničkog izraza dovela do savršenstva, zidno slikarstvo patiniranih boja i toržestvenih motiva, prelepa tavanica s geometrijskim šarama, duborezi u hrastovini i orahovini, svečana tišina koju ništa ne remeti. Pamti se ogromna heraldička sala kvadratnog oblika, nadstvođena osmougaonom tavanicom koju krasi sedamdeset dva plemićka grba svih porodica koliko ih je imao Portugal u XVI veku, zidovi oslikani prizorima iz lova keramičkim

pločicama; arapska dvorana, nekadašnja kraljeva spavaća soba, sva u seviljskoj keramici; dvorana kralja Alfonsa VI, s najstarijim patosom u Portugalu, u koju ga je bio živog zaključao brat Pedro II, kažu po dogovoru jer je bio umobolan, i gde je ovaj proveo devet godina do svoje smrti od apopleksije 1683. godine; dvorana Sirena i njena teška vrata ukrašena rezbarijama s arapskim motivima. Pamte se pogledi s mnoštva prozora na ušuškane vrtove sakrivene od spoljnog sveta, minijaturne lavirinte koji pozivaju na večno gubljenje i traženje onoga do čega (ili do koga) vam je stalo. Jednostavnost ovih geometrijskih vrtova, zaklonjenih visokim zidovima, u odnosu na raskoš onih u Penji i Regaleiri je dirljiva. U prvi mah kao da govori o skromnosti njihovih vlasnika, mada će pre biti da je u pitanju bila potreba za izolacijom i nedodirljivošću.

Istorijski centar

Centar Sintre sa živopisnim uličicama, crkvama, spomenicima, muzejima, fontanama, kafanicama i suvenirnicama, zelenilom i prijatnim trgovima koncentrično se širi u svim pravcima od Kraljevskog dvorca. Najstariji deo stradao je, kao i Lisabon uostalom, u razornom zemljotresu 1755. godine, ali je kasnije pomno rekonstruisan. Mimo svojih čuvenih dvoraca, Sintra je sva sazdana od interesantnih zdanja čije fasade mame mešavinom stilova, od privlačnih detalja koji imaju svoju priču (Mavarska fontana, Fontana Burence iz koje bi mnogi voleli da potekne čuveno portugalsko vino, Fontana Sabuga gde iz ženskih grudi teče voda čuvena još od srednjeg veka po svojoj lekovitosti, Dom Sapa, poznat po tradicionalnom portugalskom desertu *kežadas*). Kako se tesne, strme i klizave uličice penju ka brdu iznad grada, tako se na svakom koraku otvara novi vidik zbog kojeg vredi zastati, što svi i čine, ne skidajući izraze divljenja i oduševljenja s lica, ne odlažući foto-aparate u torbe, sedajući gde god stignu da upiju i zapamte obilje nesvakidašnje lepote i sklada ovog grada/parka, u kojem i najokoreliji realisti barem privremeno postaju romantičari.

Okean/more

Vozimo se iz Sintre na Atlantik. Današnji cilj nam je svetionik Kabo de Roka, najzapadnija tačka evropskog kontinenta, tačnije, jedan od ciljeva, jer na pitanje šta hoću da vidim u Portugalu detinjasto odgovaram: *sve*. Već na prvom odmoristu *sve* se pretvara u *nešto* što odista vredi videti. Belo mestašće s crvenim krovovima na visokoj steni iznad okeana, kao da bukvalno visi nad njim, stešnjeno tako da imam utisak da kućice guraju jedna drugu ne bi li ipak stale što bliže rubu provalije ispod koje besomučno pene i bučno se razbijaju o kamenje neumorni talasi. Azenjaš di Mar, ako sam dobro upamtila. Voda i kamen, čini se ništa više. Naravno i ljudi, od kojih su neki hrabriji od mene jer se ne bih usudila da zaplivam ovde, čemu bih se još pre neku godinu smejala pošto tad nije postojala morska plaža na kojoj bih se plašila ulaska u vodu. Tešim se da je bazen, ograđen minimalnim zidom tik uz okean, dokaz da nisam jedina koja respektuje okean u tolikoj meri da ga se i plaši, u svojoj ga glavi bitno razlikujući od mora i na mestima gde se nikakva razlika ne vidi. Krivo

je pomno izučavanje geografije u detinjstvu, kao i moj odnos prema rečima koji takođe vuče korene iz vremena kad sam mnogo više učila nego videla svojim očima, čitala nego hodala, zaključujem s ironičnim smeškom uperenim sebi samoj i klasičnom vicu o hodanju po mostu i čitanju Andrića.

I danas znam tok svih svojih raštrkanih misli podređenih, delimično, senzaciji zvanoj okean, iako mi ovo nije prvi susret s njim, a kamoli s gustom mrežom asocijativnih vratolomija koje me zaskoče gde god da se nađem; i danas pamtim svaki minut proveden na plaži Azenjaš di Mar u kojem se intenzivno družim s književnim utvarama i sopstvenom, bogtepita otkud dolutalom tugom (možda baš ovo neprevodivo osećanje, raspoloženje, stanje, Portugalci zovu *saudad*), detinjasto se trudeći da je prevedem na osećanje radosti što se nalazim u zemlji koju sam godinama želela da vidim. Kaže se da za ostvarenje želja nikada nije kasno. Laž. Barem iz ugla nekoga ko je odveć vrednovao reči, pa i pustu reč *želja*, videći je uvek sa oreolom zlataste nedostiznosti. Želja, ako je želja kako je ja shvatam, beskonačno se udaljava od svakog njenog ostvarenja. Inače je (ne)mogućnost, a ne želja.

Možda je merenje najzapadnije tačke Evrope relativno (posebno ako se upitamo o kopnenim kotama Irske i Islanda), ali izuzetno jak vetar na toj koti, na kojoj opstaje samo nisko, divlje rastinje, i neki prelepi beli cvetovi, izgledom nežni i krhki, ali sposobni da izdrže na ovoj vetrometini, jeste u svakom trenutku dana i noći, i godišnjeg doba, apsolut. Kako samo tu neobuzdano duva, u inače mirnom i užarenom avgustovskom danu, vetar koji ne pristaje na pitomu klimu najbliže okoline. Kako diže suknje i vitla kosama nasmejanih turistkinja koje bi da se fotografišu pored čuvenog kamenog stuba s krstom, na kojem je uklesana severna širina i istočna dužina istorijske kote, a jedva izdrže blesak kamere bežeći u nepostojeću zavetrinu. Kažu, ovo je parče zemlje koje je Kristifor Kolumbo prvo ugledao nakon svog prvog moreplova u Ameriku, i kažu da mu se u noći 4. marta 1493. godine, u vreme jake bure, brodovlje uspokojilo baš tu, te da je srećan nameravao da uplovi u obližnji Kaškaiš, kad su mu budne morske službe, svesne dragocenog tereta koji verovatno nosi, navigale put ka lisabonskoj luci. Kažu samo, ali nigde to tako uverljivo ne zvuči kao kad vas vetar bacaka po Kabo de Roki, s utiskom da je život hod uz vetar, mišljenje i pisanje uz vetar, prilagođavanje i odupiranje vetru koji će nas na kraju sve oduvati u ništavilo.

Svetionici posvuda deluju kao najosamljeniji neimarski poduhvati na svetu, a njihova namena, racionalno neophodna, gledano s kopna ima u sebi nečeg od uzaludne borbe i gorde ambicije da se mapira svet i označi gde prestaje nesigurnost vode i počinje tobožnja sigurnost kopna. Ovaj na Kabo de Roku, na nadmorskoj visini od sto četrdeset metara, jedno je solidno utvrđenje opremljeno za život. Imam prijatelja koji je u mladosti bezuspešno konkurisao na radno mesto svetioničara po jadranskim ostrvima, a pošto je Jadran tada za mene bio najveća viđena voda, priželjkivala sam da svoj san ostvari na Lastovu, jer mi se činilo da samoća ima bliske veze s daljinom. Pri tome sam mislila na daljinu od „naše“ tadašnje obale, bez svesti da to podrazumeva blizinu italijanskoj obali. Činilo mi se kako je to asketski poziv ravan zamonašenju, i pitala sam se najozbiljnije, ne usuđujući se da pitam druge, da li žene mogu da budu svetioničarke. Mogla sam sasvim lepo da zamislim sebe i svoj život nasred mora, naravno sa gomilom knjiga. Nikada se nisam pitala kako se na takva

mesta doprema hrana i ostale najnužnije potrepštine, jedino što me brinulo bilo je šta bih radila kada pročitam sve knjige koje imam.

Posmatram kako ljudi ushićeno trčkaju ovim komadom puste zemlje, koja opipljivo predstavlja kraj nečega i početak nečeg drugog, koja je sobom istovremeno i početak i kraj, i zaneseno se naginju nad vodenim ponorom, čineći makar jedan korak izvan sigurnosne ograde kao da će im baš on omogućiti da ugledaju nešto više, drugačije, lepše, strašnije. Sve što je zabranjeno, makar i zbog lične sigurnosti, magično privlači većinu ljudi. Jedni se drže grupe, društva, zajednice, drugi se osamljuju koliko god im to prostor i vreme odvojeno za posetu „najzapadnijoj tački Evrope“ omogućavaju. To su oni koji će obavezno, ako budu u prilici, obići i najjužniju, i najistočniju, i najseverniju tačku bilo čega i bilo gde. Znam da sa milionima ljudi na planeti delim ljubav prema moru i fascinaciju velikom vodom, ali takve se fascinacije uvek doživljavaju kao lične, posebne, nedeljive. Prisećajući se svoje „svetioničarske faze“, pomišljam kako me je za kopno vezala takođe jedna vrsta svetionika. Knjige.

Kaškaiš

Postoje mesta koja je sasvim dovoljno da vidim jednom, i ona kroz koja je dovoljno da samo protutnjim (takvim mi se učinio Eštoril, mondenski primorski grad koji bi me mogao zaustaviti samo da sam u njega stigla u vreme teniskog turnira). Kaškaiš je, međutim, nezavisno od slave poznate turističke destinacije u Portugalu zbog lepih i pristupačnih plaža, jedno od onih mesta s dušom koju čak ni turistička najezda ne može da profaniše, ni sezonska gužva da uniformiše. Mesto u koje se poželite vratiti da predahnete od lisabonske monumentalnosti i sintrijanske egzotike, da udahnete miris mora i „kućica“ po meri čoveka. Kuda na kraju uzbudljivog dana, višesatnih šetnji, zamornih obilazaka dvoraca, dugih vožnji? U Kaškaiš – na hladno pivo u senovitoj bašti koju natkriljuju savršeni primerci palmi. U slojevitom pamćenju Kaškaiša kao da još živi intenzivno sećanje na mirise i mir ribarskog seoceta, a potom na gospodstvenu raskoš prvih bogataških letnjikovaca u koje se bežalo od lisabonske vreve i žege, ali i zato što je kraljevska porodica od 1870. Kaškaiš odabrala za svoju letnju rezidenciju.

Stari centar Kaškaiša, ušuškan uz zaliv s peščanim plažama, nedaleko od riblje pijace, započinje trgom popločanim belim i plavim, u obliku morskih talasa kamenom, što stvara utisak da ste još uvek u pličaku mora. Uokviren dvema crkvama iz XVII veka (Uspenskom Bogorodicom i Bogorodicom Moreplovaca), Gradskom kućom sa slikama od keramičkih pločica, zaštitnim znakom portugalske fasadne i uopšte zidne umetnosti, s monumentalnom figurom ne znam više kojeg vladara u središtu, ovaj trg odiše spokojem i skladom, iako je pun života, kretanja, talasanja uglačanog kamena, zvukova, mirisa. I kad je teško naći slobodno mesto za parkiranje, i slobodan sto u baštama, i kad se nije lako probijati kroz uske kamene uličice šarene od izloženih suvenira, i kad su pune plaže, dovoljno je obuhvatiti pogledom vidik s trga u Kaškaišu da telo i dušu obuzme savršeni mir, da vreme stane, a spoj neba, vode i kamena preplave svest.

Ne znam u čemu je tajna trga u Kaškaišu. Osećala sam se kao da i jesam i nisam u gradu. Kao da i jesam i nisam na moru. Kao da u daljini i vidim i ne vidim brodove. Kao da je nebo i isto i nije isto kao drugde. Kao da sam u nekom vremenskom levku, kao da posmatram sliku i sebe kako posmatram sliku. Bilo mi je teško da se pokrenem, žao da odem. Kao da sam čekala da se nešto desi i znala da se ništa neće desiti. Kao da tu nisam prvi put i kad sam bila prvi put. Drugi put se vratio i ponovio osećaj od prvog puta. I još se vraća. Čitam kod kuće Tabukija, kasnije Žoaóa Tordu, pa Saramaga, a kada pomenu Kaškaiš odložim knjigu, zatvorim oči, i tad vidim isto i osećam se isto kao 7. avgusta 2011. godine. U vremenu koje i jeste i nije moje.